

ԻՆՁ Է ԲԱՐՈՅԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆԸ

(Ըստ Մենգէրի)

Վիէննայի համալսարանի հանգուցեալ պրոֆէսոր Մենգէրը, որ պետութեան մասին էլ մի հետաքրքրական գիրք ունի գրած, թողել է և մի գիրք վերոյիշեալ վերնագրով բարոյագիտութեան մասին: Բոլոր ժամանակների փիլիսոփաները միշտ փորձել են իրենց կարծիքը յայտնելու բարոյականութեան էութեան մասին և այս շատ հին խնդիրը սակայն միշտ թարմ է մնացել բոլոր մտածողների համար: Մենգէրի վարդապետութիւնն էլ մի փորձ է նոր տեսակէտով պարզաբանելու հարցը, որի բովանդակութեան կամենում ենք ծանօթացնել հայ ընթերցողներին:

I

Ով և լինի բարոյականութեան իրագործողը-պետութիւնը, եկեղեցին, հասարակական կարծիքը կամ ուժի այլ տեսակ ֆակտորներ, միշտ ենթադրոււմ է, որ մարդս կամքի և գործողութեան ազատութիւն ունի: Մարդուն իրաւաբանօրէն կամ հասարակական ու կրօնական տեսակէտով իւր վարմունքների համար պատասխանատու ճանաչելու համար պէտք է ընդունել, որ նա յայտնի գործողութիւն կատարել է իւր ազատ ընտրութեամբ: Երկրաշարժները, մետեօրոլոգիական ցնցումները և տարերային այլ փոփոխութիւնները աւելի խոր ազդեցութիւն ունին մարդկային բաղտի վրայ, քան թէ անբարոյական գործողութիւնները, բայց սակայն այս երևոյթները երբէք բարոյականութեան տեսակէտից ըննութեան չեն տոնոււմ: Բայց մարդկային կամքի այս ազատութիւնը, որի վրայ յենոււմ են շատ բազմաթիւ իրաւական, կրօնական և հասարակական հաստատութիւններ, իսկապէս և ամենուրեք հակառակ բան է դառնում հասարակական ուժերի տիրա-

պետող ազգեցութեան շնորհիւ Զարգացման բնական պայմանները մարդուն տեղաւորում են և փակում ընտանիքում և ուստի հպատակեցնում ծնողների և խնամակալների զեկափարութեան:

Յետագայում մարդու վերայ իշխանութիւն է ունենում գպրոցը, իսկ ուսումնարանական շրջանն անցնելուց յետոյ մարդկանց մեծամասնութիւնը սկսում է պատրաստուել մի որևէ մասնագիտութեան համար: Յետոյ տղամարդկանց համար գալիս է զինուորական ծառայութեան շրջանը, իսկ աղջիկների համար մարդու դնալու ժամանակ, իսկ այս վերջին շրջաններում երիտաւորական հասակի անազատութիւնը ոչ միայն չէ վերջանում, այլ և շատ անգամ սաստկանում է: Եւ երբ որ մարդը համնում է այն բանին, որ սովորական կեանքում անկախութիւն է ասւում, այն ժամանակ նրա գործողութիւնների վերայ տիրապետում են աներեւոյթ կապերով նրա արհեստը և կեանքը, պետութիւնը, եկեղեցին և այլն:

Այսպիսով ամեն երկիրների ժողովրդի ահազին մեծամասնութիւնը ոչ իրաւաբանօրէն և ոչ բարոյապէս ազատ չէ և շատ քիչ մարդիկ են լինում, որոնց վարմունքների առիթով կարելի է խօսել կամքի ազատութեան մասին:

Եթէ այսպէս է խնդիրը և եթէ իբր ինքնակառավար մարդուն իսկապէս զեկափարում են արտաքին սօցիալական երևոյթները, եթէ նա ոչ այլ ինչ է եթէ ոչ МАРІОНЕТКА ИЗЪ БУКОЛЬНОГО ТЕАТРА, ուրեմն կեանքի ազատութիւնը բոլորովին չունի այն նշանակութիւնը, որ նրան տալիս են: Եւ իրօք ի՞նչ մեծ նշանակութիւն ունի կամքի ազատութիւնը, երբ որ ամեն մի մարդու ամենաէական գործողութիւնները կախում ունին նրա շրջապատող պայմաններից: Որպէս ապացուցուած է բազմաթիւ վիճակագրական դիտողութիւններով՝ ամենագործնական հարցերում մարդս սօցիալական հանգամանքների գերի է, ուրեմն ոչ մի նշանակութիւն չունի այն խնդիրը թէ նրան մենք տեսականապէս ընդունում ենք իբրև ազատ թէ ոչ ազատ էակ: Մարդկային կամքի ազատութեան ապացոյց են բերում մի քանի աննշան գործողութիւններ, որոնք մարդկային կեանքի լայն շահերի շրջանակից դուրս են կատարւում արտաքին ազգեցութիւններից անկախ: Այսպէս ասում են թէ մարդ իւր տանից դուրս գալիս կարող է իւր քայլերը մեկնել աջ կամ ձախ ըստ իւր հայեցողութեան: Բայց միջբան ուղիղ է այս տեսակ դատողութիւնը: Թւում է թէ մինչև անգամ այսպիսի չնչին հանգամանքներում էլ մարդս ոչ բոլորովին

անկախ է գործում, որովհետև լի օրերը երևի նա իւր բայերը կողողի իւր սովորական գործի տեղը, իւր արհեստանոցը, իսկ կիւրակի օրերը այն կողմը, ուր կարող կլինի զբօսնել կամ հանգստանալ: Եթէ մարդկային կամքի ազատութեան կողմնակիցը չկամենայ էլ այսպիսի ջնջին գործողութիւնները անհրաժեշտական ճանաչելու՝ դարձեալ անկասկածելի է որ մարդու կեանքում գործնական նշանակութիւն ունեցող վարմունքները բղխում են ուժերի սօցիալական յարաբերութիւններից:

Այսպիսով բարոյագիտութեան առարկան ոչ թէ այն է, ինչ որ մարդ պարտական է գործելու, ալլ ասն, ինչ որ իրօք է նա անում կամ ինչ որ անհրաժեշտօրէն պիտի անի հասարակական յարաբերութիւնների շնորհիւ: Այս գրքի էջերում ես նախ պիտի պատկերացնեմ մարդկային յարաբերութիւնների իսկական բարոյական նկարագիրը մի կողմ թողնելով բարոյական իդէալները և օրէնքները: Բայց որովհետև բարոյականութեան իրական նկարագիրը պիտի յանգի այն եզրակացութեան, որ հասարակական ուժերի յարաբերութիւնները և ներկայի բարոյական հասկացողութիւնները դեռ ժողովրդի փոքրամասնութեան և սահմանափակ շրջանների բաղադրութեան են միայն ծառայում, ուստի և յետագայում մենք պիտի պարզենք այն միջոցը, որոնցով կարելի կլինի ստեղծել մի այնպիսի գրութիւն, որ ուժը և բարոյականութիւնը նպաստաւոր լինեն ամենքի շահերի համար: Այստեղ պատշաճաւոր տեղ պիտի բռնեն և բարոյական իդէալներն ու օրէնքները:

II

Բարոյականութեան էութիւնը:

Բարոյական մարդ է նա, որ յարմարում է գոյութիւն ունեցող սօցիալական յարաբերութիւններին, անբարոյական է նա, որ չի ընտելանում դիմադրում է նրանց, բայց որովհետև ժամանակի ընթացքում կամ հասարակական յարաբերութիւնները փոփոխւում են, ուստի և շատ անձինք և գործողութիւններ այսօր հիացմունքի և գովասանութեան են արժանանում, իսկ վաղը զգուելի և պախարակելի են դառնում:

Բարոյական գնահատութեան կողմից բոլորովին առանձին տեղ են բռնում պատմական անձնաւորութիւնները: Սօցիալական յարաբերութիւնների շատ փոփոխութիւններն ան-

գամ չեն նսեմացնում նրանց յիշատակը, որ դարերի ընթացքում ապրում, որովհետև շատ անգամ հասարակական կեանքում կատարուած փոփոխութիւնները հէնց այս տեսակ անձինքների ազդեցութեան ներքոյ է տեղի ունենում: Այս է պատճառը, որ զանազան ժամանակներում և զանազան ազգերի կողմից շատ տարբեր են լինում պատմական անձնաւորութիւնների մասին բարոյական գնահատումը:

Այսպէս՝ յայտնի է, որ Քրիստոսը մեր թուականի առաջին շրջանում յուն-հռովմէական կապալաշտութեան կողմից շատ աննպաստ գնահատում տեսաւ և մինչև անգամ Տակիրտոսի և Պլինիոս կրտսերի նման հոգեկան կողմից աչքի ընկնող մարդիկ նրա վարդապետութեան մասին խօսում էին ակնյայտի արհամարհանքով: Բայց երբ որ քրիստոնէութիւնը յաղթեց կոապալաշտական աշխարհայեցութեանը և ինքը դարձաւ հասարակական յարաբերութիւնների հիմք՝ նրա անձնաւորութիւնը ոչ միայն յարգանքի արժանացաւ, այլ և աստուածացրին նրան և պաշտեցին: Այսօր էլ մինչև անգամ, երբ որ փորձնական գիտութիւնները թէև գաղտնի, բայց յամառ կռիւ են մղում քրիստոնէական կրօնի գերբնական հաւատալիքների դէմ, քրիստոնէութեան ամենահետեւողական հակառակորդները Քրիստոսի անձնաւորութեան բարձր բարոյականութիւնը հերքել չեն վստահանում, որովհետև այս բանին դէմ են հազարաւոր ընթացքում արմատացած ուժի գործոններ: Աւելի սակաւ յաջողութիւն ունեցաւ Լիւտերը, որ Արեւմտեան քրիստոնէութեան մի փոքր մասը յաջողեցաւ իւր կողմը քաշելու: Այս է պատճառը, որ պաշտօնական կաթոլիկութիւնը այսօր էլ դրոշմում է նրան ուխտադրութեամբ և անբարոյական վարդապետի անունով: Թէև միևնոյն ժամանակ պրօտեստանտները նրան բարենորոգիչ են համարում, որ վերածնեց քրիստոնէութիւնը:

Այսպիսով եթէ պատմական խոշոր անձնաւորութիւնները իրենց ժամանակակիցների կողմից արժանաւորապէս չգնահատուած ժամանակ դեռ կարող են բողոքել զալիք սերնդոց դատաստանին, բայց միջին տեսակի մարդիկ, որ իրենց մահից յետոյ երկարատև հետք չեն թողնում, ամբողջապէս կախուած են իրենց ժամանակից և տիրապետող հասարակական յարաբերութիւններից:

Այս տեսակ մարդիկ, եթէ կամենում են բարոյական մարդու հոչակ ունենալ, պարտաւոր են հպատակիլ ուժի իշխող գործոններին, այսինքն պետութեան, եկեղեցւոյ սեփա-

կանոններն և ընտանիքի օրէնքներին և միայն այս դէպքում նրանք համարոււմ են օրինաւոր քաղաքացիք, բարեպաշտքրիստոնեաներ, ազնիւ մարդիկ և ընտանեւէր ամուսիններ ու որդեւէր ծնողներ:

Ըիշտ է, որ ամեն մի ժամանակ կարող են լինել մարդիկ և կուսակցութիւններ, որոնք տիրապետող հասարակական յարաբերութիւններին յարմարուիլը փոքրոգութեան նշան հիւսմարեն. բայց ամենուրեք ժողովրդի լայն խաւերը այսպիսիներին բարոյական և գովասանքի արժանի են ճանաչում: Ոսք չկայ, որ ալդ տեսակ կարծիքները իրենց իրենց կանայայտանան, եթէ այսպիսի բարոյական գնահատութեան հիմք ծառայող սօցիալական յարաբերութիւնները խախտուեն: Բաւական է ենթադրել, որ ժամանակաւորապէս անիշխանութիւնը յաղթող է հանդիսացել և այն ժամանակ վերոյիշեալ բոլոր օրինաւոր, առաքինի, ազնիւ և քնքոյշ մարդիկ վախկոտների և յիմարների անուն կատանան: Ֆրանսիական մեծ յեղափոխութեան ժամանակ և իսկապէս բարոյական հասկացողութիւնների մի այսպիսի վերաքննութիւն և փոփոխութիւն տեղի ունեցաւ, թէև իրօք ոչ լայն չափերով: Բաստիլիան պաշարուց յետոյ (14 յուլիսի 1789թ.) Ֆրանսիացիների մեծամասնութիւնը միմիայն նրանց էր առաքինի համարում, որոնք յեղափոխական ամենածայրահեղ կարծիքներ էին յայտնում: Բայց արդէն Րօբէսպիերի անկումից յետոյ և նամանաւանդ Նապոլէօնի կատարած պետական յեղափոխութիւնից յետոյ (9 նոյեմբերի 1799 թ.) որ ապացուցեց իւր գերազանց ուժը ժողովրդական անկազմակերպուած ամբոխի վերայ՝ այս բոլորը փոխուեց, և ամեն մէկը ամաչում էր յեղափոխական լինելու և մարդիկ իրենց նախկին յեղափոխական տրամադրութեան մասին աշխատում էին լռելու: Այս տրամադրութիւնը տևեց մինչև յուլիսեան նոր յեղափոխութիւնը (1830), որ վաճարճրացրեց բարեկապային թագաւորին և նորից Ֆրանսիայում յեղափոխական տրամադրութիւնների բարոյական արժէքը մեծացաւ: Ֆրանսիական մեծ շարժումները թեթեւաբանք գտան և կրօնական միւս պետութիւններում ուր նոյնպէս յեղափոխական գաղափարների արժէքը տարբեր ժամանակներում տարբեր գնահատութեան էին արժանանում: Կրիտիքական ըզլէներում իշխանութիւն ձեռք բերելը և պահելը շատ աննշան հանգամանքներից է շատ անգամ կախուած լինում, ուստի և այսպիսի ժամանակներում շատ նշանաւոր գործողութիւնների բարոյական գնահատութիւնն էլ

կախումն ունի բոլորովին պատահական դէպքերից (օրին. իւր ժամանակ ամրոցի դուռը կտարելը կամ մի քանի ռոպէ ուշանալը): Եթէ Սերբիայի Թագաւորը և, Թագուհին 1903 թուի յունիսի 10-ից 11-ի գիշերը փախած լինէին հիւրատնից քաղաք՝ նրանք հեշտութեամբ յաղթած կլինէին դաւադիր օֆիցէրներին և սրանք անկասկած կզլխատուէին, իսկ նրանց գործողութեան եղանակը բոլոր Սերբիական եկեղեցիներում, հրապարակներում, դպրոցներում և լրագիրներում և նոյն իսկ և ամբողջ աշխարհում դատապարտութեան կենթարկուէին: Բայց որովհետև զանազան բարեյաջող պատահականութիւնների շնորհիւ օֆիցէրներն իրենց գործը արագութեամբ և հիմնաւոր կերպով կատարեցին, ուստի ժողովրդական ներկայացուցիչները նրանց յայտարարեցին հայրենիքի փրկիչներ, իսկ նրանց արածը հերոսական սըխրագործութիւն: Թագաւորական նոր դինաստիան էլ, որի իշխանութեան հիմք այս սոսկալի գիշերը դրուեց, ուրիշ չարեց բացի այն, որ ընդունեց թէ ապագայում էլ երկրի Թագաւորի հետ արիւնալից հաշիւ տեսնելը բարոյական է և զարմանքի, գովասանքի ու քաջալերութեան արժանի գործ է և այն էլ ոչ միայն Սերբիայում, այլ և ուրիշ երկիրներում: Թէև ճիշտ է, որ քաղաքակիրթ շրջաններում գտնուեցան պետանդ մարդիկ, որոնք չկամեցան հաշտուելու այն մտքի հետ, թէ և ուժը և բարոյականութիւնը միեւնոյն բանն է, բայց սրանց խիստ դատաւճիռը կատարուած յանցանքի մասին ոչ մի նշանակութիւն չունեցաւ, որովհետև Թագաւորական տան ոչնչացումը ընդհանուր համակրութեան էր արժանացել:

ԳԱՐ. ԵՆԳԻՅԱՐԵԱՆ

(Կը շարունակուի)